

Pavao Jonjić

Centar za istraživanje migracija
i narodnosti, Zagreb

Primljeno 22. 10. 1985.

MARKSOV POJAM »INDUSTRIJSKE REZERVNE ARMIJE« I ULOGA SUVREMENE MIGRACIJE RADNE SNAGE

SAŽETAK

Direktnim utjecajem na svjetsku ekonomiju, koju im omogućuje koncentracija kapitala, razvijene zemlje reguliraju potrebe na vlastitom tržištu. Pri tome se regulacija vlastitog tržišta rada vrši postavljanjem institucionalnih barijera koje u danom času slabe, jačaju ili potpuno sprečavaju ulazak strane radne snage.

Zatvaranje tržišta rada SAD imalo je za posljedicu porast broja ilegalnih migranata iz Meksika. U isto vrijeme Meksiko ne uspijeva riješiti svoje unutrašnje ekonomske nedaće pri čemu utjecaj na rješavanje tih problema u posljednje vrijeme imaju i dvije pojave na svjetskom tržištu: internalizacija međunarodnih ekonomskih odnosa i »supply side« ekonomika.

Problem koji je Marx uočio u predmonopolističkom razvoju kapitalizma pišući o »industrijskoj rezervnoj armiji« u suvremenim tendencijama razvoja na svjetskom tržištu rada još se više radikalizira. Ta se pojava u pravom smislu riječi »mundijalizira«, što je dovelo do globalne podjele na tržište rada i tržište kapitala.

Suvremeni svijet karakterizira nagli tehnološki razvitak, s jedne strane, i velika pokretljivost ljudi u potrazi za »svojim mjestom pod suncem«, s druge. U SR Njemačkoj ima preko 2,2 milijuna stranih radnika; milijun ljudi jugoistočne Azije nalazi se u izbjegličkim logorima očekujući mogućnost odlaska tamo gdje će moći raditi i živjeti; oko 4,5 milijuna Meksikanaca ilegalno je prešlo granicu SAD od 1946. do 1965. u potrazi za poslom. Disproporcija koju je izazvala, s jedne strane, nagla industrijalizacija, koncentracija kapitala i tehnološkog rasta, a s druge strane raspad tradicionalnih ekonomija dovela je do neuravnoteženosti udjela u »svjetskom blagostanju« pojedinih dijelova svijeta. Proces koji su bili naznačeni u predmonopolističkom razdoblju akumulacije kapitala dobivaju svoje konačne konzekvencije. Marx u »Kapitalu« piše: »Proizvođači akumulaciju kapitala, radničko stanovništvo, dakle, samo proizvodi u sve većem obimu i sredstva koja njega samog čine relativno prekobrojnim. To je zakon stanovništva koji je svojstven kapitalističkom načinu proizvodnje, kao što u stvari svaki poseban industrijski način proizvodnje ima svoje posebno historijski važeće zakone stanovništva ... Ali ako suvišno radničko stanovništvo i jeste nužan proizvod akumulacije, ili razvitka bogatstva na kapitalističkoj osnovici, sa svoje strane to suvišno stanovništvo postaje polugom kapitalističke akumulacije, pa čak i jedan od uslova postojanja kapitalističkog načina proizvodnje. Ono sačinjava raspoloživu industrijsku rezervnu armiju, koja u tako apsolutnoj meri pripada kapitalu kao da je baš o njegovom trošku odgajana ... Sami tehnički uslovi procesa proizvodnje, mašine, transportna sredstva itd., omogućavaju, u najvećem razmeru, najbrže pretvaranje viška proizvoda u dodatna sredstva za proizvodnju. Masa društvenog bogatstva, koja je s napretkom aku-

mulacije postala preobilna, a sposobna je da se pretvori u dodatni kapital, besno nadire u stare grane proizvodnje čije se tržište iznenada proširuje, ili u nove grane, kao železnica itd., čija je potreba nastala iz razvitka starih. U svim ovim slučajevima neophodno je da postoji mogućnost da se velike mase ljudi, iznenada i bez uštrba po razmer proizvodnje u drugim oblastima, bace na odlučne tačke. Te mase pruža suvišno stanovništvo.¹

Visoka koncentracija kapitala i stvaranje čvrstih centraliziranih ekonomija omogućuje jačanje uloge države u privredi te stvaranje planskih privreda koje mogu brzo reagirati na promjene na tržištu. Postoji tendencija integracije nacionalnih ekonomija koja teži stvaranju posebne nadnacionalne ekonomije, da bi kao takva lakše mogla reagirati na promjene što se dešavaju na svjetskom tržištu. Direktnim utjecajem na svjetsku ekonomiju, koju im omogućuje koncentracija kapitala, razvijene zemlje reguliraju potrebe na vlastitom tržištu. Visoka stopa akumulacije u tim zemljama omogućuje rast kapitala koji funkcionira i oploduje se, a tehnološki razvoj dovodi do sve veće potražnje za kapitalom. Znanstveno-tehnološka revolucija dovodi do strukturalnih promjena u privredama razvijenih zemalja, te do pražnjenja pojedinih sektora privrede, a širenja drugih sektora privrede, što se odražava i na tržištu rada. Regulacija vlastitog tržišta rada vrši se postavljanjem institucionalnih barijera koje u danom času slabe, jačaju ili potpuno sprečavaju ulazak strane radne snage, ovisno o potrebama vlastitog tržišta.

Promjene izazvane znanstveno-tehnološkom revolucijom ne odražavaju se samo na strukturalne promjene privreda razvijenih zemalja nego i u raslojavanju radničke klase. Radnička klasa više nije monolitna tvorevina kao u počecima industrijskog društva; sve je veći rascjep između manualnog i intelektualnog rada, sve veće restrikcije prema položaju u sferi utjecaja što se manifestira u sferi potrošnje, pa i u načinu života. Takva »slika društva« promatrana izvan proizvodnih odnosa pokazuje socijalno stratificirano, ali klasno bezkonfliktno društvo.² (Ovo drugo ipak demantiraju događaji u posljednje vrijeme npr. štrajk rudara u Velikoj Britaniji, metalaca u SR Njemačkoj itd.). Takva »slika društva« navodi na misao o »buržoaziranju« radničke klase u razvijenom kapitalizmu. Opadanje subjektivne svijesti o društvenom autoritetu ili »hegemoniji« buržoazije i stvaranje »radničke aristokracije« omogućeno je eksploatacijom nerazvijenih zemalja³ i radne snage iz tih zemalja.

»Internacionalizaciju tržišta radne snage« koja se zbilja s mobilnošću faktora rada (u koje spadaju migracijska kretanja i zapošljavanje stranaca), te širenje djelatnosti multinacionalnih kompanija ne možemo, kako kaže Nikolinos,⁴ izjednačiti s »internacionalizacijom politike tržišta radne snage«. »Internacionalizacija tržišta radne snage« može zapravo razrušiti okvir politike tržišta radne snage, koji je vezan za nacionalnu ekonomiju, i ne uključuje sama po sebi internacionalizaciju politike tržišta radne snage s obzirom na polje odlučivanja i promjenu mjera, koje je proveo nosilac te politike. Država je još uvijek nacionalna, njezina ovlaštenja završavaju se na nacionalnim granicama.⁵

¹ K. Marx: Kapital, BIGZ, Beograd, 1973, str. 558—560.

² O toj ideji i njezinu kritičkom viđenju u zborniku: J. H. Goldthorpe, i dr.: The Affluent Worker in the Class Structure, Cambridge University Press, 1969.

³ M. Mann: Consciousness and Action Among the Western Working Class, Mc Millan, London 1973.

⁴ M. Nikolinos: »Internacionalizacija nacionalnoga trga delovne sile«, Časopis za kritiko znanosti, br. 37/38, 1980, str. 51—76.

⁵ Ibidem, str. 52.

1. Relativna prekobrojnost stanovništva Latinske Amerike: Slučaj ilegalnih radnika iz Meksika u SAD

*migrant
tumbling oftwork
saca llena de algodón,
from texas to colorado,
michigan to oregon ...*

*migrant
s pamučnom vrećom na leđima
u lutanju za poslom
od Teksasa do Kalorada
od Mičigena do Oregona ...*

Ricardo Sánchez

Industrijalizacija koja je zahvatila Latinsku Ameriku ima drukčije posljedice nego u drugim zemljama gdje se ona zbivala u 19. stoljeću. U Latinskoj Americi nije dovela do ekspanzije privrede, do većeg tehnološkog razvitka u širem području privrede, do smanjenja nezaposlenosti, jačanja neovisnosti privredne politike. Politika »joint ventures« pokazala se uspješnom za slamanje nacionalnog otpora stranom kapitalu.⁶ Uska veza stranog kapitala i industrijalizacije ima za posljedicu sve veću ovisnost latinskoameričkih privreda o stranom kapitalu i sve manju mogućnost vlastitog planiranja razvoja. Kapital-intenzivna industrija ima malu mogućnost zapošljavanja većeg broja radnika, a strani monopoli uvode onaj tip industrije koji najviše odgovara njihovom interesu za stvaranjem većeg profita. Neadekvatna agrarna politika i agrarna revolucija imaju za posljedicu nedovoljnu integraciju seoskog stanovništva u privredne tokove, nepostojanje podjele rada koja bi zahvatila poljoprivredu, nema širenja nacionalnog tržišta. »Bijeg sa sela u prvom redu povećava marginalno gradsko stanovništvo, koje djelomično zamjenjuje marginalno seosko stanovništvo. Seljaci bezzemljaši ne postaju niti gradski niti seoski proletarijat; u većini postaju gradski lumpenproletarijat.«⁷

Republika Meksiko prema popisu stanovništva 1930. imala je 16.552.722 stanovnika⁸ da bi se u idućih pedeset godina taj broj učetvorostručio. Ta godina 1930. ključna je u razmatranju naglih privrednih i demografskih promjena koje su zahvatile Meksiko sredinom ovog stoljeća. U to vrijeme Meksiko je imao jednu od najvećih stopa mortaliteta i nataliteta na svijetu.⁹ Započeo je proces koji je karakterističan za zemlje u razvoju: s jedne strane, naglo opadanje mortaliteta, a s druge strane zadržavanje visoke stope nataliteta. Opadanje smrtnosti mnogo je brže teklo nego je to bilo u evropskim zemljama, koje je ta faza demografskih promjena prije zahvatila.¹⁰

U isto vrijeme Meksiko je pred krupnim promjenama što se zbivaju na selu. Prije svega to je agrarna reforma, nužna sa stanovišta modernizacije i bržeg razvoja agrara. Većina zemljišta bila je u rukama veleposjednika,¹¹

⁶ E. Mandel: Imperijalizam i nacionalna buržoazija u Latinskoj Americi, *Marksizam u svetu*, br. 4, 1976, str. 109—120. Po Mandelu »joint ventures«, prepletanje domaćeg i stranog kapitala, najznačajnija je karakteristika kasnokapitalističke — neokolonijalističke faze imperijalizma.

⁷ Ibidem, str. 113.

⁸ Mexico en cifras — Atlas Estadístico de México, Secretaría de la Economía Nacional (Dirección General de Estadística), 1934.

⁹ Stopa mortaliteta godine 1931. iznosila je u Meksiku 25,9 na tisuću stanovnika. U isto vrijeme, za usporedbu, u Kanadi je iznosila 9,9‰ (1932), te u SAD 11,1‰. Stopa nataliteta te je iste godine u Meksiku bila 43,3‰, dok je u SAD iznosila 17,4‰, a u Kanadi je bila 23,2‰.

¹⁰ D. Breznik: Demografija, Centar za demografska istraživanja (Institut društvenih nauka), Beograd, 1977. O opadanju smrtnosti u zemljama u razvoju Breznik kaže (str. 59): »Smrtnost stanovništva je počela naglo da opada pre zbog uspješne borbe medicine i zdravstvene zaštite protiv epidemija i infektivnih oboljenja, uspešnog uništavanja insekata i relativnog poboljšanja snabdevanja vodom i javne higijene, nego zbog porasta standarda života.«

¹¹ Mexico en cifras, op. cit., str. 37. Veleposjedi od preko 1000 ha zauzimali su 83,49% poljoprivrednog zemljišta Meksika 1930. Izuzimajući zajedničko zemljište (ejidos).

što je za posljedicu imalo veliki broj seoskog proletarijata i nedovoljnu iskorištenost poljoprivrednog zemljišta. U početku dolazi do trajne ili privremene razdiobe zajedničkog zemljišta (efidos) pojedinim domaćinstvima i seljacima. Agrarna reforma donekle smanjuje broj seoskog proletarijata, ali ne uspijeva u potpunosti razriješiti problem isela. Raste latentna nezaposlenost, uz nagli porast seoskog stanovništva.

Počinje relativno opadanje broja zaposlenih u poljoprivredi¹² da bi se na kraju počeo smanjivati i apsolutni broj agrarnog stanovništva. Porast industrijalizacije i uvođenje mehanizacije u poljoprivredu imalo je za posljedicu odljev seoskog stanovništva prema gradovima i odlazanje na rad u inozemstvo.

Glavna gradska središta Ciudad Mexico i Monterey ne mogu razriješiti problem velikog priljeva migrantskog stanovništva.¹³ »Colonias proletarias« ne prestano se uvećavati, a mogućnost zaposlenja i boljeg života vrlo je mala.¹⁴ Koliko god se uvećavala društvena pomoć i razne socijalne mjere, zasad se ne mogu pronaći rješenja za tu situaciju. Došljaci zauzimaju napuštene dijelove grada (ciudades perdidas), zapuštene i loše održavane zgrade, rastu slamovi sklepanih kućeraka (vecindades) često lociranih uz industrijske zone.

Zbog nemogućnosti razrješenja svojih životnih problema dio stanovništva prisiljen je uputiti se na rad izvan granica Mexika koliko god to bilo neizvjesno. Tržište rada u SAD, prema kojemu je zbog blizine i razvijenosti upućena meksička radna snaga vrlo je restriktivno i zatvoreno. Zatvorenost sjevernoameričkog tržišta rada imalo je za posljedicu visoku stopu ilegalnih prijelaza granice. Da bi se spriječio ulazak ilegalnih migranata osnovane su posebne granične patrole.

»Los majados« i »alabristas«¹⁵ prihvaćaju se bilo kakva posla što im se nudi (to su najčešće sezonski poljoprivredni radovi) za nižu plaću nego su inače ti poslovi plaćeni, u nadi da će jednog dana uspjeti legalizirati svoj status i dobiti stalan posao.

Nemogućnost da se ti problemi riješe pokazali su se manifestnim faktorima stanja na unutrašnjem tržištu rada. Ta je slika bila ovakva: visoka stopa inflacije,¹⁶ porast industrijske proizvodnje krajem 70-ih, te stagnacija i stanoviti pad početkom 80-ih godina,¹⁷ očekivani razvoj i zaduživanje u inozemstvu na osnovi proizvodnje i prodaje nafte kojoj cijena pada na svjetskom tržištu.

Čini mi se da ipak uzroke treba tražiti u dvije pojave na svjetskom tržištu:

1. internalizaciji međunarodnih ekonomskih odnosa,
2. ekonomici »supply side«.

¹² Udio zaposlenih u poljoprivredi u ukupnom broju zaposlenih Meksikanaca iznosio je 1940. 65,1%, 1950. — 61%, 1960. — 54,7%. O tome u članku: P. Frisbie: »Illegal Migration from Mexico to the United States: A Longitudinal Analysis«, *International Migration Review*, br. 9, 1975, str. 3—13.

¹³ J. Alberts: Migración hacia áreas metropolitanas de America Latina, CELADE, Santiago de Chile, 1977. J. Balan, H. L. Browning, E. Jelin: Men in a Developing Society: Geographic and Social Mobility in Monterrey, Mexico, The University of Texas, Austin, 1973.

¹⁴ W. A. Cornelius: Urbanization and Political Demand Making: Political Participation Among the Migrant Poor in Latin American Cities, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge (Massachusetts), 1975. Prema istraživanju provedenom u Ciudad Mexico preko pola migrantskih porodica imaju minimalni ili nikakvi prihodi potrebni za život, a imali su dijete koje je umrlo prije svoje šeste godine (str. 4).

¹⁵ Nazivi za ilegalne radnike.

¹⁶ Stopa inflacije u Meksiku prema izvještaju MMF-a i OECD-a 1984. iznosila je 65%.

¹⁷ Industrijska proizvodnja u Meksiku (1980 = 100)

	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1. tr. 1984.	2. tr. 1984.
industrija ukupno	91	100	109	107	98	98	100
prerađivačka industrija	93	100	107	103	95	97	97

Izvor: OECD, Main Economic Indicators, Paris.

2. Internalizacija međunarodnih ekonomskih odnosa i marginalizacija tržišta rada

Međunarodne ekonomske odnose sve više karakterizira investiranje po-jedinaca iz razvijenih zemalja preko ispostava u inozemstvu, te povećanje unu-tarkompanijske transakcije. Može se ustvrditi da je internalizacija međuna-rodnih ekonomskih odnosa, odnosno jačanje intrafirmiskih transakcija jedna od najvažnijih karakteristika ekspanzije transnacionalnih poduzeća.¹⁸

Posjedovanjem tehnologije i koncentracijom kapitala dolazi tako do do-minacije multinacionalnih kompanija na svjetskom tržištu, čije su centrale u razvijenim zemljama. Zapravo većina transnacionalnih poduzeća jesu nacionalna poduzeća koja djeluju preko (trans) nacionalnih granica, a matica po pravilu kontrolira djelovanje afilicija u inozemstvu.¹⁹

Važnost i uloga transnacionalnih poduzeća pojačava se uvođenjem eko-nomske ponude (supply-side), posebice u SAD, čime se prebacuje težište eko-nomske politike s potražnje i potrošnje na ponudu i proizvodnju, te se pojačava uloga poduzeća u kreiranju tržišta. Time se ne smanjuje uloga nacionalnog tržišta, samo je glavni pokretač ekonomske politike sada poduzeće, a ne država.

S jedne strane imamo zemlje u kojima dolazi do koncentracije kapitala i tehnologije, gdje tehnološka znanja postaju glavni proizvodni faktori, a s druge strane područja velikih resursa radne snage. Ulaganje u nove tehnolo-gije i monopol nad njima postaje jedna od karakteristika suvremenog eko-nomskog razvoja.

Postavlja se pitanje što se zapravo događa sa svjetskom podjelom rada i internacionalizacijom tržišta rada. U biti, proces internalizacije ne umnožava broj onih s tehnološkim znanjem, nego samo povećava broj korisnika te tehnolo-gije. Kontrolom nad distribucijom kapitala i tehnologije vlasnici tehnologije imaju mogućnost marginalizirati i potiskivati značaj tržišta rada.

3. Zaključne napomene

Problem koji je Marx uočio u predmonopolističkom razvoju kapitalizma pišući o »industrijskoj rezervnoj armiji« u suvremenim tendencijama razvoja na svjetskom tržištu još se više radikalizira. Ta se pojava u pravom smislu riječi »mundijalizirala«, što je dovelo do globalne podjele na tržište rada i tržište kapitala. Vidjeli smo posljedice na primjeru Meksika.

Novija tendencija u razvijenim zemljama jest zatvaranje tržišta rada stra-noj radnoj snazi, a povećanje transfera tehnologija i znanja u manje razvije-nim zemljama. To omogućuje razvijenim zemljama da kontroliraju svjetska trži-šta rada i time reguliraju potrebe na vlastitom tržištu izazvane promjenom eko-nomske politike prema nerazvijenim zemljama.

¹⁸ M. Svetličić: *Procesi internalizacije međunarodnih ekonomskih odnosa; karakteristike i protiv-rečnosti*, Ekonomist, br. 4, 1972, str. 385—400.

¹⁹ M. Svetličić: »O pojmu transnacionalna poduzeća«, SINDOK, Centar za proučavanje sodelovanja z deželami v razvoju, Ljubljana, 1982.

MARX' NOTION OF »INDUSTRIAL RESERVE ARMY« AND THE ROLE OF CONTEMPORARY LABOUR MIGRATION

SUMMARY

Industrially developed countries regulate shocks in their own markets by exerting direct influence on the world economy, which is enabled by the concentration of capital. In this connection, the regulation of the labour markets concerned is carried out by setting institutional barriers serving to reduce, enforce or simply prevent — at a given moment — the entries of manpower.

The outcome of the closure of the U.S. labour market is an increase in the number of illegal migrants from Mexico. Simultaneously, Mexico finds it impossible to resolve its internal economic problems, which has recently been influenced also by two phenomena in the world market: the internalization of global economic relations and »supply side« economics.

The problem which was observed by Marx in the premonopoly period of capitalism, when he was writing about the »industrial reserve army« within the then current tendencies of development in the global market of labour is increasingly radicalized. The phenomenon has actually become mundane, leading to a global division into the labour market and the market of capital.